

SOVYETLERİN MİLLİ KİMLİĞİ YOK ETME FAALİYETLERİ: ‘SOVYET HALKI’ DENEMESİ

Ebülfez Süleymanlı*

1953 martında Stalin’in ölümünden, 1956’da yeni Genel Sekreter Nikita Kruşçev’in Komünist Partisi XX. Kongresinde Stalin döneminin cinayetlerini ortaya çıkaran ünlü söylevine kadar¹ geçen süre içinde Sovyetler Birliği’nde yeni, değişik bir süreç başladı. Genel olarak destalinizasyon (Stalinsizleştirme) olarak adlandırılan Kruşçev politikasının temel özelliği Stalin’in diktatörce uygulamalarının kabul edilmezliği, bu uygulamalardan mağdur olanların bir kısmının mağduriyetlerinin telafisi şeklinde özetlenebilir.

Kruşçev dönemi genel olarak Stalinizmden dönüş olarak adlandırılmakla birlikte, Kruşçev politikalarında ırklara, şartlara ve yere göre destalinizasyon ile zıtlıklar sözkonusudur. Zira dönem boyunca özellikle milliyetler ve kültür politikalarında çelişkili uygulamalar görmekteyiz. Dönemin ilk yıllarında Stalin’in milliyetler politikası eleştirilirken bir süre sonra bu politikanın devamı niteliğinde uygulamalara geçilmesi bu çelişkinin önemli göstergesidir.

Nitekim, Parti’nin tarihinde ilk defa olarak milli meselenin nazari esasları program gibi bir belgede tesbit edildiği Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin Ekim 1961’de yapılan XXII kongresinde milletlerin yakınlaşmasına ilişkin dile getirilen görüşler Stalin dönemindeki uygulamaları çağırıştırıyordu. Programın “Milli münasebetler alanında partinin hedefleri” başlığını taşıyan bölümün giriş kısmında şöyle denilmektedir: “Açılıp genişlemiş komünizm kuruculuğu, Sovyetler Birliği’nde milletlerin ileride birbirlerine daha yakın olmak ve tam bir birliğe ulaşmak vasfını taşıyan milli münasebetlere gelişiminde yeni bir merhaleyi ifade etmektedir.”²

* Dr. Ebülfez Süleymanlı, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü.

¹ *Pravda*, 20.02.1956.

² *Programa KPSS*, Moskova, 1961.

Ruşça "sblijeniye" kelimesiyle ifade olunan milletlerin birbirine yakın olması tabirinden sadece sıkı siyasi, iktisadi ve diğer bağlar kurmak değil, genel olarak milli fark ve ayrılıkları ortadan kaldırmayı hedefleyen yeni bir sürecin başlatıldığı Parti genel sekreteri Kruşçev'in söylediği sözlerden açıkça anlaşılmaktadır. Kruşçev, bu kongraxede okuduğu raporunda Sovyet milli siyaseti üzerine şunları söylemişti:

*"Elbette milli ayrılıkların ortadan silinmesinden şikayette bulunan kimselere de rastlanmaktadır. Onlara cevabımız şudur: Komünistler milli ayrılıkları muhafaza etmeyecek ve ebedileştirmeyeceklerdir... Hatta milli kalıntıların en ufak belirtisinin bile kökü, tam bir Bolşevik uzlaşması ile kurutulmalıdır."*³ Zira programda daha sonra denildiğine göre, *"kitleler arasındaki sınırları ortadan kaldırmakla, kültürde, ahlakta, hayat anlayışında müşterek komünizm çizgilerinin gelişmesi işine yardım edilmiş olur."*⁴ Bununla beraber, program müellifleri, milletlerin yakınlaşmasını tabiri bir 'kanunilik' ve 'objektif bir seyir' olarak tarif ederken, Sovyetler Birliği'ndeki milletlerin ilerideki kaderini doğrudan doğruya tarif etmemeyi tercih ederek ancak dolayısıyla şunu kaydetmekle yetiniyorlardı: *"Milli ayrılıkları, özellikle dil farklarını ortadan kaldırmak, sınıf farklarını ortadan kaldırmaktan çok daha uzun süreli bir iştir."* Böylece, komünist doktrinine herkesçe kabul edilmiş milletlerin gelecekte 'tek komünist insanlığı' halinde birleşmesi, daha doğrusu bir camia içinde erimesi esası yeni parti programına dahil edilmiştir.

'Milletlerin birleşmesi' süreci, resmi Sovyet yorumuna göre, Sovyetler Birliği'nin çok milletli devlet camiasındaki milletler münasebetlerinde yeni bir durum yaratmalı ve bu münasebetleri pekiştirmelidir. Milletler meselesi alanında uzman sayılan Sovyetler Birliği İlimler Akademisi muhabir üyesi M. Kammari, nazari sahada, hatta komünizm şartları altında bile milletlerin varlığını kabul ettiği halde, Sovyetler Birliği söz konusu olunca bu ülkede sadece müşterek devlet hayatı ve iktisadi düzen yönünden değil, belki 'yeni tarih ortaklığı' yönünden de bir nevi tek milletin mevcut olduğu fikrini ileri sürmektedir.⁵ Kammari'nin yazdığına göre, *"milli cumhuriyetler ve eyaletler arasındaki işbölümü, Sovyetler Birliği milletlerini tek olarak çok milletli bir bütün halinde kaynaştırmış ve aynı zamanda onları müşterek toprak, iktisadi hayat, muhteva bakımından tek olan sosyalist kültür ortaklığı şeklinde beliren psikolojik mahiyette ortak çizgilere sahip, çok milletli tek Sovyet milleti haline getirmiştir."* Sözüne devam eden Kammari'ye göre, bu 'tarihi

³ Pravda, 19.10.1961.

⁴ Programa KPSS.

⁵ Kammari, M. D., "Stroitelstvo kommunizma i dalneyşeye sblijeniye natsiy v SS-SR" Voprosı Filosofii, Moskova, Kitap 9, t.y., s.35.

ortaklık' dayanıklı olmak, yeni yakaladığı milli organizmaları organik bir şekilde emmek gibi bir özellik de göstermektedir. "Bunu tek komünist insanlığındaki milletlerin gelecekte birleşmesini saptayacak bazı yol ve şekillerin belirtileri olarak incelemek mümkündür." 'Sovyet milleti' olarak tarif edilen bu yeni millet şeklinin yaratılışı ve birleşik hale gelişi "tek komünist insanlığı halinde birleşinceye kadar gittikçe genişleyen geçici tarihi ortaklığı ortaya çıkaracak olan bütün dünya milletlerinin gelişimi için tipik bir süreç" olarak değerlendirilmektedir.⁶

Sovyet nazariyatçıları tarafından "çok milletli ortaklığın" teşekkül ve gelişme temeline "yürütücü ve kurucu büyük Rus sosyalist milletinin" iktisadi, siyasi ve kültürel gelişiminin ana çizgileri oturtulmuştur. Sovyet müelliflerinden Yasnitski'nin formüle ettiğine göre, "Leninizmin ve sosyalist ihtilalinin vatanı olması dolayısıyla" tarihi seyrin gerekliliği olarak Rusya'nın rolü, şu gerçeği önceden tayin etmiştir ki, Sovyet milletlerinin gelişimi "Rus-Sovyet kültürünün bayrağı altında birleşmelidir."⁷

Böylece Sovyet görüşüne göre, milli ayrılıkları ortadan kaldırmak yolu ile oluşturulmaya çalışılan Sovyet milleti, küçük milletlerin büyük Rus milletinin etrafında birleşmesi suretiyle meydana getirilecektir. Özbekistan K.P. Merkez Komitesi birinci sekreteri Reşidov bu hususu şöyle formüle etmiştir: "Sovyetler Birliği'ndeki bütün milletlerin kaderinde Rus milleti, insanlık tarihinde hiçbir milletin işgal edemediği bir yeri işgal etmektedir. Zira, çok milletli Sovyet devletinin ileride yaşaması ve refah içinde bulunması için gereken şart, başta büyük Rus milleti olmak üzere, Sovyetler Birliği milletlerinin dostluğu ve kardeşçe işbirliğidir."⁸

Parti'nin yeni programının milli münasebetlere dair bölümünde Sovyetler Birliği halklarının "birleşmesi ve kaynaşmasını sağlayacak" tedbirler öngörülmüştür. Bu tedbirlerin gözden geçirilmesi oluşturulmak istenen Sovyet halkının ne gibi özellikler taşıdığı açısından önem taşımaktadır.

Milli İrade Oluşumlarının Kaldırılma Eğilimi

Sovyetler Birliği, dil ve kısmen etnik kültür üzerine kurulmuş "Respublika", yani Sovyet Federasyonu içinde toprak esasına göre belirlenmiş 15 müttefik Sovyet cumhuriyetinden oluşuyordu. Bu hususun da teyit edildiği 5 Aralık 1936 tarihli SSCB Anayasası'nın devlet teşkilatını konu alan ikinci bölümünün 15. maddesi şöyle der: "Federe cumhuriyetlerin

⁶ a.g.e., s.35-36.

⁷ Yasnitski, G., "Programa KPSS o Vzaimobogaşşenii i Sbljenii Kultur Sotsialistiçeskih Natsiy" *Komunist Ukraini*, 1961, s.31.

⁸ Reşidov, Ş. R., "İstoriçeskiye Reşeniya XXII Syezda KPSS" *Zadaçi İntelligentsii Uzbekistana Vostoka*, 26.01.1962.

egemenliği ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Anayasası'nın 14. maddesinde yazılı çerçeveye sınırlıdır. Bu sınırlar dışında, her federe cumhuriyet iktidarını bağımsız olarak kullanır. SSCB federe cumhuriyetlerin egemenlik haklarını korur.”⁹ Fakat partinin yeni programında “Sovyetler Birliği sınırları dahilinde, müttefik cumhuriyetlerin sınırları önemini gittikçe kaybetmek üzeredir” ifadesinin yer almış olması bu maddenin zaten pek fazla olmayan işlevinin son bulması ve milli cumhuriyetlerin artık ayrı bir varlık olma hak ve manasını kaybetmek üzere olduklarına ilk işaret idi. Bu husus yeni Parti programında özellikle kaydedildiğinden, özel bir önem kazanmıştır. Zira, kongreden sonra “müttefik cumhuriyetler arasındaki sınırlar artık eski önemini ve manasını kaybediyor” ve “Sovyetler Birliği'nde sınır ayrılmaları milli ziddiyetler doğurmuyor” gibi yeni düşünce ve görüşler, Sovyet parti-ideolojik basını tarafından derhal benimsenmiş ve yayılmaya başlamıştır. Komünist Ukrain dergisinin yazdığına göre, “Sovyetler Birliği halklarının iktisadi, siyasi ve manevi yönlerden yakınlaşmalarının en parlak belirtisi şudur ki, memleketimizde milli cumhuriyetler, ülke ve eyaletler arasındaki sınır meseleleri gittikçe eski manasını kaybetmek üzeredir. Sovyetler Birliği'ne dahil milletlerden, halklardan herbiri tarihi toprak ve sınırlara, geleneklere ve özgün kültüre sahip bulunmaktadır. Böyle olmakla beraber, müttefik ve özerk cumhuriyetler arasındaki sınır meselelerinin onlar için prensip yönünden bir önemi yoktur. Zira Sovyet cumhuriyetlerinde birçok millete mensup insanlar bir arada dostça yaşamakta ve çalışmaktadır.”¹⁰

Sovyet hukukçularından Semyonov “Sovyet devletinin tabiatı milli hak ve hürriyetlerin kesin bir teminatı haline gelmiştir” diyerek, milli cumhuriyetlere bu dönemden itibaren gerek kalmadığını söylemeye çalışmıştır.¹¹

Bu sırada milli sınırlar yerine Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgeleri arasında iktisadi sınırlandırmalara gidilmesinin daha uygun olacağı hakkında görüşler ortaya atılıyordu. Aynı tarım ve sanayi kollarında üretim yapan komşu bölgelerin, ahalisinin dil vöe milliyet farklarına bakılmaksızın, müşterek birer iktisadi bölge haline getirilmesi düşünülüyordu. Böylece Sovyetler Birliği, doğudan batıya ve kuzeyden güneye bir sıra iktisadi bölgelere taksim edilerek, coğrafi sınırlandırmanın bu esasa göre uygulanması öngörülüyordu.

⁹ Tanilli, S., *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976, s.589.

¹⁰ *Komünist Ukraina*, No:1, 1962.

¹¹ Semyonov, P. G., “Programa KPSS o Razvitki Sovetskih Natsionalno-Gosudarstvennih Otnoşeniy” *Sovetskoye Gosudarstvo i Pravo*, Kitap 12, Moskova 1961, s.25.

Milli cumhuriyetlerin tedricen ortadan kaldırılması tasarısı ilk olarak Orta Asya cumhuriyetlerinde denenmek istenmiştir. 1961 sonlarında Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri Birliği'nin kuruluşu ve bunları doğrudan Moskova'ya bağlama teşebbüsleri, bu gayelerin bir kısmını gerçekleştirmek üzere atılmış önemli bir adım idi.¹² Yine Orta Asya Halk Ekonomisi Şurası, Orta Asya Pamukçuluk İdaresi, Sovhozları Sulama ve Kurma İdaresi ve Sovyetler Birliği K. P. Merkez Komitesi Orta Asya bürosunun teşkili hep bu amaçla yapılmıştır. Ayrıca, adı geçen Sovyet idare ve bakanlıklarının yönetim işlerinde Rus asıllıların sayısının çokluğu öngörülmüştür.¹³ Daha çok orta memur sınıfında olan bu yöneticiler fiilen Moskova'nın kendi yerlerindeki temsilcileri olan, hatta parti birinci sekreterlerinden daha fazla yetkiye sahiptiler.

Buna benzer birleştirme denemeleri ve milli siyasetleri ortadan kaldırarak doğrudan doğruya Moskova'ya bağlama teşebbüsleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet cumhuriyetlerinde de yapılmıştır. Nisan 1963'te Kafkasya Ötesi Merkez Komitesi'nin kurulması bu doğrultuda atılmış önemli bir adım idi.

Rus Dil Birliği

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1961'de kabul edilen yeni programı "milletlerin yakınlaşması" esaslarından biri olmak üzere, bu milletlerin kültür ve dil yönünden "karşılıklı zenginleşmeleri" gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁴ Bununla da Rus-Sovyet kültürünün 'birleşme' bayrağı altında yakınlaşması gerektiği fiilen öngörülmüştür. Bu husus parti programında "*Rus dili... bütün Sovyetler Birliği halklarının milletlerarası münasebet ve işbirliğinin ortak dili haline gelmiştir*" şeklinde formüle edilmiştir. Burada Rusça'nın ortak bir iletişim dili olarak kullanılmasından daha öte bir amaç güdüliyordu. Maksat Rus olmayan milletlerin dillerini tedricen ortadan kaldırılması yoluyla, Rusça'yı oluşturulmak istenen 'Sovyet halkı'nın tek konuşma dili haline getirmektir. Zira, Kamari ve diğer Sovyet müelliflerinin tarifine göre, Rus dil ve kültürü yalnız münasebetlerde değil, "*Sovyetler Birliği milletlerinin kültür gelişmelerinde de büyük rol oynamalıdır.*"¹⁵ Rusça'nın yaygınlaştırılmasının doğurabileceği tepkileri önlemek amacıyla Sovyet ideoloji mekanizması tarafından bu tepkileri önleyecek nitelikte yorumlar yapılıyordu. Nitekim, yapılan yorumların birinde, başka bir dile geçişin "*hiç de her zaman*

¹² Urban, "Sovyet Milli Siyasetinin Eğilimleri" *Dergi*, 1964, No: 35-36, s.77.

¹³ *a.g.e.*, s.78.

¹⁴ *Programa KPSS*, s.115.

¹⁵ Kamari, M. D., "Stroitelstvo Kommunizma i Dalneyşeye Sblieniye Natsiy v SSSR" *Voprosı Filosofii*, 1961, s.40.

kültürel asimilasyon anlamına gelmeyeceğinin” altı çiziliyordu.¹⁶ Ayrıca, İrlandalılar örnek gösterilerek, başka bir dile geçişin veya iki dilliliğin sanılanın aksine milli kimliği olumlu yönde etkileyerek onu yükselttiği vurgulanıyordu.¹⁷

Sovyetlerin bu kararı 20-25 Kasım 1962’de Alma-Ata’da yapılan Sovyet dilcilik konferansında açıkça ifade edilmiştir. Bu konferansta Sovyetler Birliği’nde Rus olmayan milletler arasında iki dilin birlikte kullanılmasının şimdilik kapsul edilir durum olduğu belirtilmiş, fakat bununla beraber ‘Sovyet halkının’ tek dili olarak Rusça’nın yavaş yavaş yerleşeceği görüşü kapalı bir şekilde vurgulanmıştır.¹⁸

Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki, 1926’dan 1959’a kadar geçen zaman zarfında, Rus olmayan milletler arasında Rusça’yı ana dili olarak kabul edenlerin sayısı 3,7 milyon artmıştır (6,5 milyondan 10,2 milyona yükselmiştir). 1959’dan 1970’e kadar olan süre içinde Rus olmayan 3 milyon kişi daha Rusça’yı kendi dili olarak benimseyecektir. Bu süreçte Azerbaycan ittifak cumhuriyetleri arasında ön sıralarda bulunuyordu. 1959’da yapılan sayımda Azerbaycan arazisinde yaşayanların yüzde 2,1’i Rusça’yı anadil olarak göstermişti. Bu rakamlarla Azerbaycan Akruslar (yüzde 22,4), Ukrayinler (yüzde 15,3) – bu ikisinin Slav ırkından olduklarını belirtmek gerekiyor – ve Moldovalılardan (yüzde 8,63) sonra geliyordu.

1959 sayımını değerlendiren Sovyet istatistik uzmanı Podyaçih, *SSCB Nüfusu* adlı kitabında iki asimile tarzına dikkat çekiyordu. Bunlardan birincisi ‘özbekleştirme’, ‘gürcüleştirme’, ‘avarlaştırma’, ki burada küçük milli topluluklar esas büyük milletlerin hanesine yazılıyordu. Nitekim Azerbaycan’da da diğer birçok bölgede olduğu gibi Sovyetler Birliği döneminin ilk yıllarında kendi ismiyle kayda geçen hatta daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi ‘özel koruma’ altına alınan nispeten az sayıdaki etnik toplulukların bir bölümü (örn. Taliş) 1939 sonrasında Azeri kimliği altında sayılmıştır.¹⁹ Ebülfez Elçibey bu uygulamanın oluşturulmaya çalışılan Sovyet halkının ön aşamasını teşkil ettiğini söylemekteydi.²⁰ İkincisi, bu sürece paralel olarak gelişen bir diğer süreçte topluluklararası beynelmilleştirme adı altında yapılan topluluklararası asimile faaliyetidir. Bu sonucusu Slav topluluklar arasında ‘öncü soysa-

¹⁶ Bromley, Y. V., *Sovremenniy Etničeskiy Protsess v SSSR*, Moskova, 1975, s. 375.

¹⁷ aynı yer.

¹⁸ *Kazakstanskaya Pravda*, 27.11.1962, aktaran Hayit, a.g.e., s.204.

¹⁹ Bahışov, Ç., “İzmeneniye Etničeskogo Sostava Naseleniya Azerbaydjanskoy SSR (po danım perepisey 1897-1979 gg)” *Sovetskaya Etnografiya*, No:5, 1982, s.68.

²⁰ *Azadlıq Gazetesi*, 21.06.1991.

list milletin' dili etrafında entegrasyon ve aynı zamanda Slav olmayan halklar arasında beynelmileleşmedir. Bunun anlamı Slav grubu içinde 'öncü sosyalist milletin' yani Rusların dilleri etrafında birleşme ve aynı zamanda Slav olmayan milletlerin beynelmileleşmesidir. Müellifin sözlerine göre, "*sayımın materyalleri birleşme eğilimiyle paralel asimile faaliyetlerinin de yapıldığını ortaya koyuyor.*"²¹

²¹ Podyaçih, P., *Naseleniya SSSR*, Moskova, 1961, s.111-112.